

İslâm Akâidini Öğretim Aracı Olarak Şiir: *Kasidetü'l-Emâlî* Örneği

M. Mustafa Çakmaklıoğlu*

Öz

Mânâyı semboller, ritimli sözler (mevzûn) ve uyumlu sesler (mukaffâ) yardımıyla aktarıp ifade etme biçimi olarak tarif edilen şiir adeta dilin yeniden inşasıdır. Bu itibârla da şiir dili doğrudan bilgilendirmeyi amaçlayan ve doğrulanması ya da yanlışlanması mümkün olan enformatik dile benzemez. Şiir dili sıradan olguları ifade etmeye çalışmaz, dilde bir nevî yaratıcılığa ve keşfe işaret eder. Dolayısıyla bu iki dil arasındaki temel fark basitçe ifadedeki açıklık ve sadelik ile kapalılık ve süslülük değil mânâdaki vüs'at ve derinliktir. Bu sebeple coşkunluk, ahenk, derinlik, paradoks, muammâ ve sembolizmin hâkim olduğu şiir dili aslında yoğun dîni, tasavvufi ve duygusal tecrübeleri tasvire daha uygun düşer. Özellikle Tasavvuf edebiyatı şiirin bu şekilde bir ifade aracı olarak kullanımının çok farklı ve zengin örneklerini sunar. Kelam ve Fıkıh ise tartışmaya mahal vermeyecek şekilde açıklamayı hedeflediği için şiir dilinden ziyade bu amaçlarına daha uygun olan nesri ifade aracı olarak kullanır. Ancak bu her iki ilim geleneğinde de sembolik ve çağrışımcı yönü ağır basan şiir dili didaktik amaçlı açıklayıcı bir ifade aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu çerçevede klasik literatürümüzde inanç esaslarının yanı sıra fıkıhla ilgili konular hakkında bile manzum eserlere rastlamak mümkündür. Bu tür eserler genellikle söz konusu ilmin temel kaide ve kuralları ile esas konularını muhtasar ve manzum olarak kayda geçirecek bilgiyi daha kalıcı ve yaygın hale getirme amacıyla yazılmaktadır. Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî de aynı gayeye matuf olmak üzere *Kasidetü'l-Emâlî*'sini yazmış ve böylelikle de yaşadığı dönemde Mâturudiyî akâidini muhtasar ve manzum bir şekilde İslam toplumuna yaymaya çalışmıştır. Bu eser şöhreti sebebiyle daha sonraki dönemlerde çokça şerh edilmiş ve çeşitli ilim mahfillerinde sürekli okunan eserler arasında yerini almıştır. Hiç şüphesiz el-Ûşî böyle bir üslupla yazmakla sadece eserinin ezberlenmesini arzu etmemiş aynı zamanda şiirin tesir gücünü de kullanarak İslam inanç esaslarını etkileyici ve estetik bir üslupla aktarmayı amaçlamıştır. Biz bu tebliğimizde Ali b. Osman el-Ûşî'nin söz konusu bu eserinin üslubunu tahlil etmeye çalışacağız. Böylelikle de *Kasidetü'l-Emâlî* örneğinden hareketle klasik İslam literatüründe geniş yer tutan bu tür manzum eserlerin işlevi üzerine bazı sonuçlar çıkarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ali b. Osman el-Ûşî, *Emâlî Kasidesi*, *Şiir*, *İslâm Akâidi*.

Ислам акыйдасын окутуу куралы катары-ыр: “Касидату Амали” мисалында Аннотация

“Манави символдор, ритмдүү сөздөр жана уйкаштуу үндөрдүн жардамы менен өткөрүп берүү” деп аныктама берилген ыр дээрлик тилдин жаңыдан курулушу болот. Бул себептен улам ыр тили-маалымат берүүнү максат кылган жана туура же ката болуусу мүмкүн болгон информатикалык тилге окшобойт. Ырдын тили демейдеги көрүнүштөрдү түшүндүрүүгө аракет кылбайт тескерисинче тилдеги ар түрдүү жаратуучулукка жана ачылышка белги берет. Ошондуктан ал эки тилдин ортосундагы негизги айырма демейки аңдатуудагы жөнөкөйлүк менен жабык жана кооздук эмес маанидеги кеңдик жана тереңдик эсептелет. Ошондуктан, ышкысы келүү, гармония, тереңдик, парадокс, сырдуулук жана символизмге ээ болгон ыр негизинде жыш диний, тасаввуфи жана эмоционалдуу тажрыйбаларды көркөмдөөгө сонун дал келет. Өзгөчө тасаввуф литературасы ырдын бул формасында түшүндүрүү куралы катары колдонуунун ар башка жана бай мисалдарын берет. Келам жана фикх литературасы болсо тартышып, талкуулоого жер бербеген формада түшүндүрүүнү мүдөө кылгандыгы үчүн ыр тилине карганда кара сөз менен түшүндүрүүнү артык көрөт. Бирок бул эки илимдин адатында

* Prof. Dr., Kırgız-Türk Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

деле символикалык жана окшоштуруу тарабы басымдуу болгон ыр тили, дидактикалык максатты көздөгөн түшүндүрүү куралы катары да колдонулат. Бул рамкада классикалык литературабызда ишеним негиздери менен бирге фикх илимине тиешелүү темалар туурасында да ыр түрүндөгү китептерди көрүү мүмкүн. Мындай эмгектер жалпысынан сөз болуп жаткан илимдин негизги эрежелери менен негизги темаларын кыска (муктасар) жана ыр түрүндө жазып, маалыматты туруктуу жана таралган абалга алып келүү мүдөөсү менен жазылат. Сиражидин Али ибн аль-Оши да бул мүдөө менен “Касидату Амали” деген эмгекти жазган жана өзү жашаган учурдагы Матрудия акыйдасын муктасар (кыска) жана ыр түрүндө жазып, мусулман коомдоруна таратууга аракет кылган. Бул эмгек атагы менен өзүнөн кийинки доорлордо бир канча шархтар жазылды жана түрдүү илим борборлорунда дайыма окутулган эмгектердин арасында орун алды. Шексиз түрдө Оши бул стилде жазуу менен жалгыз гана жатталуусуну арзулаган эмес. Ырдын таасирдүү күчүн колдонуу менен бирге Ислам ишеним негиздерин таасирдүү жана эстетикалык стил менен өткөрүп берүүнү максат кылган. Бул билдирүүбүздө Али ибн Осман аль-Ошинин сөз болуп жаткан эмгегинин стилин талдоого аракет кылабыз. Ошентип, “Касидату Амали” мисалында болгондой классикалык Ислам литературасында кеңири колдонулган ыр түрүндөгү эмгектердин функциясы боюнча кээ бир жыйынтыктарды чыгарууга аракет кылабыз.

Ачкыч сөздөр: Али ибн Осмон ал-Оший, Амалий касыйдасы, ыр, Ислам акыйдасы.

Poetry As a Teaching Tool of Islamic Beliefs: *Qasida al-Amāli* Sample

Abstract

Poetry which defined as the way of conveying and expressing the meaning with the help of symbols, rhytyming words and harmonious voices is literally reconstructing the language. In this connection, poetic language is not similar to the informal language which is intended to directly inform and which can be verified or mistaken. The poetic language does not try to express ordinary facts, but it shows a kind of creativity and discovery in the language. Therefore, the main difference between these two languages is not simply the clarity and simplicity of the expression but the width and depth of meaning. For this reason, poetic language which is dominated by enthusiasm, harmony, depth, paradox, mystery and symbolism is more actually appropriate to portray intense religious, mystical and emotional experiences. In particular, Sufi literature presents very different and rich examples of the use of poetry as a means of expression in this way. Since the Kalam and Fiqh aims to clarify clearly, uses the prose as a expression tool which is more suited to these purposes rather than the poetic language. However, symbolic and evocative poetry is also used as an explanatory expression tool for didactic purposes in both scientific traditions. In this framework, it is possible to find authentic works which are written in poetic language about the subject of Fiqh as well as principles of faith in Islamic classical literature. Such works are generally written with the aim of making the knowledge more permanent and widespread by recording the basic rules and principles and the main subjects of related science in a brief and poetic manner. Sirāj al-Dīn Ali b. Uthmān al-Ūshī also wrote his work entitled *Qasida al-Amāli* for the same purpose and thus he has tried to spread the Māturīdiyya interpretation of Islamic beliefs to Islamic society. This work because of it's reputation was also widely commented and took place among the continuously read works in later periods. Without a doubt, by writing in such style al-Ūshī not merely desire to memorize his work but also aim the spread the principles of Islamic beliefs in an impressive and aesthetic style by using poetic influences. In this presentation we will try to analyze the writing style of Ali b. Uthman al-Ūshī's work entitled *Qasida al-Amāli*. In this way, starting from the sample of *Qasida al-Amāli* we will try to draw some conclusions about the function of such works which have a wide place in the classical Islamic literature.

Keywords: Ali b. Uthmān al-Ūshī, *Qasida al-Amāli*, Poetry, Islamic Beliefs.

GİRİŞ

Manayı semboller, ritimli sözler (*mevzûn*) ve uyumlu sesler (*mukaffâ*) yardımıyla aktarıp ifade etme biçimi olarak tarif edilen şiir¹ adeta dilin hususi bir bağlamda yeniden inşasıdır. Bir başka ifadeyle şiir, cârî olan günlük dili yok edip şahsî, son tahlilde de sembollerin hâkim olduğu, buna bağlı olarak da sırrî ve anlam bakımından da çok katmanlı yeni bir dil icat etme çabasıdır.² Bu îtibârla da şiir dili doğrudan bilgilendirmeyi amaçlayan ve doğrulanması ya da yanlışlanması mümkün olan enformatik dile benzemez. Şiir dili sıradan olguları ifade etmeye çalışmaz, dilde bir nevî yaratıcılığa ve keşfe işâret eder. Zira sembolik, melodik ve çağırışımı esas alan kapalı yapısıyla şiir dili okuyucusuna keşfetme ve yeniden yorumlama imkânı verir. Bilim dilinden farklı olarak, nesnel gerçeklikleri çok farklı biçimlerde dile getirme imkânı bulunan benzetmelerin yoğun olarak kullanılması şiire dil becerilerini ve bilişsel becerileri geliştirebilecek bir potansiyel verir ve bu aynı zamanda yaşama hissini de zenginleştirebilir.³ Dolayısıyla bu iki dil arasındaki temel fark basitçe ifadedeki açıklık ve sadelik ile kapalılık ve süslülük değil manadaki vüs'at ve derinliktir. Bir başka ifadeyle bu iki dil arasındaki temel farkı açık bir şekilde ifade etme ile salt sanatsal ve estetik kaygıyla sözü ritim ve uyumlu seslerle süsleme şeklinde ifade edemeyiz. Gerek nazımda gerekse nesirde bir mananın bulunması ve bunun farklı yöntemlerle muhabata aktarılması söz konusudur. Gerçek bir şair bir hakikati ifade ederken dilde anlamsız bir kapalılığı ve salt estetiği gaye edinmez ya da hedef kitesini sadece bilgi bakımından doyurmayı hedeflemez. Aynı zamanda, manadaki sonsuzluğa binâen bu husustaki açıklığı da tahrik etmek ister.⁴

Eğer şiir latîf manalarla olağanüstü, hoş lafızları, uyumlu sesleri vezin ve kafiyenin etkileyici dünyası içinde insanı hayrete düşürecek derecede bir araya getirebiliyorsa gerçek ve güzel şiirdir. Dolayısıyla lafızlar insanı etkileyecek şekilde güzel ve belîğ olsa da mana derinlikli değilse mükemmel bir şiirden söz edilemez. Nazım ya da nesir fark etmez mana lafızlardan arzulanan asıl gayedir. Zîrâ, tasavvufi literatürde geçen bir benzetmeyle söyleyecek olursak, manasız lafız ruhu olmayan bir ceset ve suret gibidir.⁵

Şiiri önemli bir ifade aracı olarak kullanan tasavvufi gelenekte şiir üslûbu açısından gayet ince ve nazım bakımından gayet güzel tarzlar kullanılmakla beraber tasavvufi şiirleri salt sanatsal edebî ürün kabul etmek zordur. Sufiler şiiri kendilerini, yaşadıkları tecrübeleri ifade etmenin en etkili aracı olarak görürler. Zira günlük tecrübeye şiir dilinin vazgeçilmezi olan sembolik, kinayeli ve istiâreli anlatımlar zorunluluk arz etmezken dinî ve tasavvufî tecrübeye bu zorunlu bir hâl alır. Çünkü bu tür tecrübeler ancak

1 Bk., Kılıç, Mahmut Erol, "Sûfî Şiirinin Poetikası", *Cogito-Şiir*, (Yapı Kredi Yay.), İstanbul, 2004, sayı: 38, s. 84.

2 Eliade, Mircea, "Modern Dünyanın Mitleri", çev. Sadık Kılıç, *İslam'da Sembolik Dil* içinde, (İnsan Yay.), İstanbul, 1995, s. 296.

3 Komşu, Ufuk Cem, "Yetişkin Eğitiminde Bir Öğretim Aracı Olarak Şiirin Rolü: Literatür Taraması Örneği", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.14-1, sayı: 27, 2017-1, s.2.

4 Bk., Esmail, Aziz, *The Poetics of Religious Experience, The Islamic Context*, (The Institute of Ismaili Studies), London, 1998, s. 9, 10, 12.

5 Bk., İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Hz. Ahmed Şemseddin, (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye), Beyrut, 1999, c. IV, s. 35.

şiiр dilinin esnekliği içerisinde asıl muhataplarına sorusuz bir şekilde aktarılabirler. Bu sebeple İbnü'l-Fârid'in, İbn Arabî'nin, Mevlânâ'nın ya da diğer başka sûfi şairin kasideleri sanatsal kaygının değil tasavvufi vecd hallerinden kaynaklanan bir ilhamın ürünüdür. Bu yönüyle de çoğu zaman incelikli bir kurgulamanın ya da teorik planlamaların değil de ruhun derinliklerinden otomatik olarak kaynaklanan bir doğaçlamamın ürünüdürler.⁶ Bu sebeple coşkunluk, ahenk, derinlik, paradoks, muammâ ve sembolizmin hâkim olduğu ve açık bir şekilde vakiayı tespite yönelik olarak salt didaktik olmayan şiiр dili aslında yoğun dînî, tasavvufi ve duygusal tecrübeleri tasvire daha uygun düşer.⁷

Özellikle Tasavvuf edebiyatı şiiрin bu şekilde bir ifade aracı olarak kullanımının çok farklı ve zengin örneklerini sunar. Aslında kelimenin bilinen ve sıradan anlamı esas alındığında elbette bir şiiр değilse de Kur'an-ı Kerîm'in muvâzeneli lisamı, bir biriyle âhenkli ifadeleri, mûsikîsî, metafor ve sembolleri, vecîzeleri klasik edebiyatımızın büyük şairlerinin ilham kaynağı olmuştur. Hadisler üslup bakımından Allah'ın kelâmından farklı olsa da vecîze ve sembolik tasvirleri kullanmada buna yakındır. Bu tespit özellikle tasavvuf edebiyatının doğması ve gelişmesinde önemli bir rol oynayan hadis-i kutsiler için daha doğrudur. Tasavvufta şiiр sembolizmi metafizik vecd hallerinin muhtevasını ifade etme gayretiyle genellikle aşk sembolizmi ya da aşk dili üzerine kurulmuştur. Gerek aktüel anlamda gerekse metafizik anlamda âşık-mâşuk ilişkisini enformatik dilin yavan ve kesin terimleriyle ifade edilemeyeceği bir gerçektir. Şiiр dilinin esnekliği içerisinde sûfiler, bir taraftan âşık ile mâşuk arasındaki hayret verici tecrübenin fevkalâde yanını ifade etmeye çalışırken diğer taraftan da bu tecrübenin anlaşılması zor karmaşık görünümünden kaçınmaya çalışırlar.⁸

Sûfiyâne şiiрler, entelektüel bir mesajı taşımaya olduğu kadar, insan ruhunda bir dönüşüme muktedir olan mânevî bir keşfin meyvesidir. Bu tarz şiiрler, insan ruhunda fitrî olarak mevcut olan donelerin harekete geçmesini sağlayarak, en azından bir dönüşüm hadisesinin başlamasına sebep olabilir. Sözcüklerin mantıkta hem belirtme ve hem de çağrışım gücü varken, şiiрde bunların yanı sıra sezgisel bilgiler için ruhta zaten var olan olasılığı bilinçlendirme gücü vardır. Mantıksal yeteneklerin ulaşamamış olduğu bilgi formlarıyla alâkalı olan şiiр, mantığı bütünler.⁹

Yukarıda genel hatlarıyla tasvir etmeye çalıştığımız bütün bu özellikleri dolayısıyla şiiрin temel birçok bileşen ve işlevlerinden bahsedilir:

Sembol, paradoks, muamma ve benzetmeler:

- Yaratıcılığı geliştirme
- Anlamı gizleme, anlamda derinlik ve çok katmanlılık
- Merak ve ilgi uyandırma
- Somut tasvirlerle sunma, anlamayı kolaylaştırma

6 Nicholson, Reynold A., *fi't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Târîhuhu*, Arapça'ya çev. Ebu'l-Alâ Affi, (Lecnetü't-Te'lîf ve't-Tercüme ve'n-Neşr), Kahire, 1969, s. 95, 96

7 Kılıç, Mahmut Erol, *Sûfi ve Şiiр, Osmanlı Tasavvuf Şiiрinin Poetikası*, (İnsan Yay.), İstanbul, 2004, s. 11.

8 Underhill, Evelyn, *Mysticism, A Study in the Nature and Development of Man's Spiritual Consciousness*, (Methuen & Co Ltd), London, 1960, s. 425.

9 Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam Sanatı ve Mâneviyatı*, çev. Ahmet Demirhan, (İnsan Yay.), İstanbul, 1992, s. 128.

- Dil becerisini geliştirme

Ahenk, melodik, ritmik yapı:

- Duyuşsal boyuta hitap ve coşkunluk

- Bilişsel ve duyuşsal boyutu birleştirerek öğrenmeyi kolaylaştırma

- Duygusal zekâyı geliştirme

- Empati becerisini geliştirme

Kavram ve anlatım zenginliği:

- Bilişsel-duyuşsal gelişim sağlama

- Öğrenmeyi kolaylaştırma

- Öğretmeyi kolaylaştırma.¹⁰

Bütün bu özellikleri ve insan üzerindeki etkisi sebebiyle şiir kimi zaman savaş ve kahramanlık destanlarını resmeder, kimi zaman aşkı konu edindir, kimi zaman da etkili bir eğitim aracı olarak kullanılır. Dolayısıyla oluşturduğu duygusal yoğunluk ve psikolojik güç sebebiyle toplulukları harekete geçirmede ve hatta savaşların kazanılmasında bir şekilde etkili olan, medhiyeleri arzulan ve hicivlerinden de endişe edilip korkulan bir ifade tarzından bahsediyoruz. Her ne kadar Kur'an-ı Kerim; ilkesizlikleri, mübalağa edip çokça yalan söylemeleri, hak ve hakikatten uzak oluşları, sapkınlıkları ve başkalarını da saptırmaları gibi sebepler dolayısıyla cahiliye dönemi şairlerini şiddetle eleştirse de; iman edip iyi amelde bulunanları ve Allah'ı çok zikredenleri bu eleştirilerin dışında tutmuştur. (Şuara 26/224-227). Yine Kur'an-ı Kerim'in bu yöndeki diğer bazı ayetleri de vahiy ile şiir, peygamber ile şair, kahin ve mecnun arasındaki farkı netleştirmek ve müşrik Arapların bu yöndeki iddialarının batıl olduğunu ortaya koymak içindir. (Yasin 36/69; Tûr 52/30).¹¹ Bunun yanı sıra Hz. Peygamberin konuyu açıklayıcı bazı söz ve tavırlarının da etkisiyle İslam düşünce geleneği içerisinde şiir ve şairlere karşı ta baştan beri mutlak olumsuz bir tavır gelişmemiş şiir dili genel İslâmî literatür içerisindeki yerini almıştır.

Sembolizmi ve lirik yönü ağır basan şiir dilinin bütün bu farklı özellikleri ve işlevleri sebebiyle didaktik özelliklerinin de hemen dikkat çektiğini ifade etmeliyiz. Her ne kadar eğitim süreçleri ağırlıklı olarak bilişsel boyutu kapsasa da öğrenme, bilişsel ve duyuşsal deneyimlerin birbirini tamamlaması sonucunda sağlıklı bir şekilde gerçekleşir. Benzetme yoluyla anlatım ve şiir dilinde de tam bu sürece uygun olarak bilişsel ve duyuşsal boyutlar ile estetik değerler ön plana çıkar. Bu sebeple sanat ve edebiyat eserleri henüz antik çağlardan itibaren eğitim çalışmalarının temel ögesi ve öğretim materyali olmuştur. Nitekim benzetmeler ve şiir yoluyla öğretim Konfüçyüs'ün eğitim yöntem ve araçları arasında yer almaktadır. Yine Sokrates'in öğretim yöntemlerinde de benzetmelerin ve şiirlerin yoğun olarak kullanıldığı geleneksel efsaneler yer alır.¹² Dahası şiir, yapısı itibarıyla öğrenmeyi kolaylaştırma, kalıcı hale getirme ve yeni şeyler öğrenmeye ilgiyi artırma potansiyeline sahip olduğu için son yıllarda Batı'daki eğitim programlarında da bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda tıp ve işletmecilik alanlarındaki "şiir temelli eğitim"

10 Detaylı bilgi için bk., Komşu, "Yetişkin Eğitimi", s. 10, 11.

11 Bu hususta detaylı tahliller için bk., Güleç, İsmail, "İslam'da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13, İstanbul, 2014, 1-22, s. 5 vd.

12 Komşu, "Yetişkin Eğitimi", s. 3.

uygulamaları ve bunların olumlu çıktıları örnek olarak zikredilmektedir.¹³

Şiirin bir araç olarak öğrenme ve eğitim etkinliklerinde kullanılması, öğrenenlerin zihinsel ve bilişsel becerilerinde, söz gelimi yaratıcılığında, yorumlama gücünde ve duygusal zekâsında olumlu yönde bir gelişme sağlayabilmektedir. Sonuç olarak, şiirin bazı yapısal özellikleri ve temel öğeleri eğitimin bireysel ya da toplumsal bazı işlevlerine uygun düşmekte ve şiir dili diğer eğitim materyallerinde rastlayamadığımız bazı özgün nitelikleri bünyesinde barındırmaktadır. Antik dönemden günümüze kadar eğitim-öğretim uygulamalarındaki edebiyat ve şiir çalışmaları bu uyum ve özgünlüğün kanıtı olarak gösterilmektedir.¹⁴

İslam düşünce geleneğine bu açıdan baktığımızda, Abbasilerin ilk dönemlerinden itibaren şiirin, söz konusu bu didaktik yönüne binaen bazı ilimlerin daha kolay öğretilmesi amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Düşünce geleneğimiz içerisinde Tasavvuf, Kelam, Fıkıh, Tefsir, Hadis ya da Dilbilim gibi pek çok alanda didaktik amaçla yazılan kasidelere rastlanmaktadır. Özellikle fırkalar arası mücadelenin yaygınlaştığı dönemlerde şiirin Şia, Mürcie, Mu'tezile ya da Ehl-i Sünnet hiç fark etmez farklı mezheplerce itikadi konularda da bir savunu ve öğretim aracı olarak kullanıldığı ve bu doğrultuda kasidelerin yazıldığı bilinmektedir.¹⁵

Aslında farklı karakter ve işlevleri dolayısıyla şiir dili tasavvufi edebiyatta da sadece aşk ya da vecd gibi yoğun tasavvufi tecrübelerle hasredilmez. Meselâ özgün düşünceleri ve eserleri itibarıyla hayli velûd bir sufi olan İbn Arabî ilâhî isimler,¹⁶ Kur'an-ı Kerim'in her bir sûresi,¹⁷ Arap alfabesinin yirmi sekiz harfi,¹⁸ namaz, temizlik, teyemmüm hattâ meshetmek gibi şeriatin ahkâmıyla ilgi konular¹⁹ hakkında bile şiirler kaleme almıştır. Ayrıca bazen teknik anlamda şiir dili ile yazmasa da nesir eserlerini de cümlenin parça veya fasıllarının kafiye söz konusu olmaksızın bir birine eşit ve uyumlu tarzda yazılması anlamına *muvazene* üslubuyla adeta şiir gibi yazar. Literal anlamda nesir ya da şiir olmasa da Kur'an-ı Kerim'de de aynı üsluba rastlamaktaız. Meselâ; “.....*mesfûfeh*.....*mehsûseh*”, “.....*şedîd*.....*karîb*” ifadelerinde olduğu gibi.²⁰ Yine bütünüyle seciyeli yazdığı *Kitâbu'l-İsrâ* isimli eserinde, önemli hakikatleri ihtiva eden eserin kolay ezberlenmesi amacıyla bu *muvâzene* üslubunu benimsediğini söylemektedir.²¹ Belki de aynı amaca mâtuf olmak üzere,

13 Komşu, “Yetişkin Eğitimi”, s. 4 vd.

14 Komşu, “Yetişkin Eğitimi”, s. 6, 7, 8.

15 İslamî ilimlerin hemen her bir alanındaki bu tür eserlerin en çok bilinenlerine ilişkin genel bir liste için bk. Karaağaç, Hilmi, “Bir Kelam Metni Olarak Kasideler ve Ali b. Osman el-Ûşî'nin Emâli Kasidesi”, *Uluslararası İslami İlimlerin Teşekkülü ve İslami İlimler Arası İlişkiler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Bişkek, 2014, s. 72.

16 Bk., İbnü'l-Arabî, *Dîvân*, haz: Muhammed Rikâbî er-Reşîdî, (Dar-ü Rikâbî), Kahire, trs., 182 v.d.

17 İbnü'l-Arabî, *Dîvân*, s. 123 ve devamı.

18 İbnü'l-Arabî, *Dîvân*, s. 193 ve devamı.

19 İbnü'l-Arabî, *Dîvân*, s. 64 ve devamı.

20 et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istilâhâti'l-Fünûn*, (Kahraman Yay.), Kalküta 1862'den tıpkı basım, İstanbul, 1984, c. II, s. 1519.

21 Bk. İbnü'l-Arabî, *Risâletü'l-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ*, *Resail*, içinde, thk. Muhammed İzzet, (Mektebetü't-Tevfikiyeye), Kahire, trs., s. 157.

Fütûhât'ının muhtasarı saydığı 559. bâbını da ağırlıklı olarak *muvazene* üslûbuyla yazmıştır.²²

Bütün bunlardan hareketle muhtasar, veciz ve manzum yazım usullerinin İslam düşünce geleneği içinde eğitimi kolaylaştırıp kalıcı hale getirme amacına matuf olarak kullanıldığını açık bir şekilde söyleyebiliriz. Konusu ve kapsamı gereği bu tebliğimizde daha detaylı müstakil çalışmalara konu olabilecek mahiyette olan bu tür literatüre yer vermeyeceğiz. Biz burada daha çok Ali b. Osman el-Ûşî'nin bu tür eserler arasında yer alan *Kasidetü'l-Emâlî*'si özelinde şiir dilinin didaktik amaçlı kullanımı hakkında değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

İşlevselliği Açısından *Kasidetü'l-Emâlî*'nin Üslubu

Tasavvufi gelenekte hal böyle iken İslami ilimlerin diğer iki temel payandasını ifade eden Kelam ve Fıkıh ise tartışmaya mahal vermeyecek şekilde açıklamayı amaçladığı için şiir dilinden ziyade buna daha uygun olan nesri ifade aracı olarak kullanır. Ancak bu her iki ilim geleneğinde de sembolik ve çağrıştırmacı yönü ağır basan şiir belirli bazı hedeflere matufen didaktik amaçlı açıklayıcı bir ifade aracı olarak da kullanılmaktadır.

Bu tür eserler genellikle söz konusu ilmin temel kaide ve kuralları ile esas konularını muhtasar ve manzum olarak kayda geçirerek bilgiyi daha kalıcı ve yaygın hale getirme amacıyla yazılmaktadır. Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî de muhtemelen aynı gayeye matuf olmak üzere *Kasidetü'l-Emâlî*'sini yazmış ve böylelikle de yaşadığı dönemde Mâturidiyye akâidini muhtasar ve manzum bir şekilde İslam toplumuna yaymaya çalışmıştır. Bu eser şöhreti sebebiyle daha sonraki dönemlerde çokça şerh edilmiş ve çeşitli ilim mahfillerinde sürekli okunan eserler arasında yerini almıştır. Hiç şüphesiz el-Ûşî böyle bir üslupla yazmakla sadece eserinin ezberlenmesini arzu etmemiş aynı zamanda şiirin tesir gücünü de kullanarak İslam inanç esaslarını etkileyici ve estetik bir üslupla aktarmayı amaçlamıştır. Biz bu tebliğimizde Ali b. Osman el-Ûşî'nin söz konusu eserinin üslubunu, nazmı tercih ediş sebebini tahlil etmeye ve buradan hareketle de onun bu üslubunu işlevselliği açısından ele almaya çalışacağız. Böylelikle de *Kasidetü'l-Emâlî* örneğinden hareketle klasik İslam literatüründe geniş yer tutan bu tür manzum eserlerin işlevi üzerine bazı sonuçlar çıkarmaya çalışacağız.

Ûşî'nin Mâtüridiyye akaidine dair bu manzum eseri genel olarak *Kasidetü'l-Emâlî* şeklinde bilinmekle birlikte; beyitlerinin sonu "lâm" harfiyle bittiği için *el-Kasidet'ül-Lâmiyye fi't-Tevhîd*, *Lâmiyye-i Kelamiyye*, ilk beytine atfen *Kaside-i Yekûlü'l-Abd* ya da *Bed'ü'l-Emâlî* ve *Kasidetü'l-Hanefiyye* gibi isimlerle kaynaklarda zikredilir. 68 beyitlik nüshalarına da rastlansa de umumiyetle 66 beyit olduğu kabul edilir.²³ Ûşî, bu eserinde İslam akaidinin temel konularını; tevhid, Allah'ın Zatı ve sıfatları, Halk'ul-Kur'an, ru 'yetullah, haberi sıfatlar, insan fiili ve aslah gibi konuları ele alır. O, bütün bu konuları ele alırken ehl-i sünnet akaidine muhalif görüşleri de zımnen tenkit etmeyi ihmal etmez. *Emâlî*'nin manzum ve muhtasar olması, veciz pek çok bilgiyi ihtiva etmesi ve bu yönüyle de öğrenme ve ezberlenme kolaylığı sağlaması onun kısa zamanda medreselerde çok ilgi görmesine ve

22 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, c. VIII, s. 63 ve devamı.

23 Toprak, Mehmet Sait, "Ali b. Osman Siraceddin el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri", *DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı XXII/, İzmir, 2006, s. 78, 79. Sayı XXII/, İzmir, 2006, ss.65-86.

ezberletilerek adeta el kitabı haline gelmesine neden olmuştur.²⁴ Dünyanın farklı kütüphanelerindeki pek çok nüshası²⁵, tercümelemleri ve üzerine yazılan pek çok şerh²⁶ eserin tarih boyunca ne kadar çok ilgi gördüğünün açık kanıtıdır.

Ûşî söz konusu manzum eserine “*Tevhid konusunda inci gibi bir nazımla*”²⁷ söz söylüyor olduğunun altını çizerek başlar. Böylelikle o eserine başlarken eserin üslubu ve muhtevası hakkında net ifadelerle bilgi verir. Bir kere eser İslam akaidi hakkındadır ve üslubu da düz yazı olmayıp nazımdır. Ûşî’nin bu ifadelerinde eserinin üslubu olan şiiri inciye benzetmesi hayli dikkat çekicidir. O, eserine böyle bir benzetmeyle başlamakla aslında öncelikle incinin estetik değeri olan bir süs eşyası olması hasebiyle şiirin düz yazıya nispetle estetik değerine dikkat çeker. Zira şiirin, tebliğimizin başında da ifade etmeye çalıştığımız üzere sembollerle, ritimli sözleri ve uyumlu sesleriyle düz yazıya nispetle estetik bir değeri vardır. O halde Ûşî, her şeyden önce *Kasidet’ül-Emâlî*’sinde İslam Akaidini estetik bir üslupla takdim ederek muhataplarına soyut, kuru bir dille, salt teorik ve didaktik olarak değil de canlı, etkileyici bir üslupla hitap etmektedir. Bu durum aslında Kur’an-ı Kerim’in genelinde olduğu gibi özel olarak da tevhidi veciz bir şekilde ve kendine has eşsiz üslubu ile anlatan İhlas Suresi’nde de müşahade edilmektedir. Bu tür bir üslupta hitap insanın idrak melekelerinin salt rasyonel kısmına değil, hayaline ve duyularına da yöneliktir ve böylelikle de külli bir şuur ve tecrübe oluşturmaya matuftur.

Eserin başında zikri geçen söz konusu bu “inci” sembolizması farklı açılardan değerlendirmeye tabi tutulabilir. Zira estetik değeri olduğu için takı olarak kullanılan ve bir hediyeleşme unsuru olan inci aynı zamanda farklı kültürlerde doğum, bereket, evlilik ve doğurganlık gibi anlamların sembolü olmuştur.²⁸ Hiç şüphesiz barındırdığı zengin sembollerle vasıtasıyla çağrıştırmaya özelliği bulunan şiir dili insan zihninde yeni, farklı manaların doğumuna sebebiyet verir. Bu itibarla da inci ile arasında doğrudan bir irtibat kurulabilir. Yine inci berraklığı sebebiyle temizliğin ve saflığın sembolü olduğu için Ûşî bu benzetmesiyle söz konusu eserinde İslam akaidini batıl inançlara, boş tartışmalara yer vermeden saf, arı duru bir şekilde takdim etmeye çalışacağını da imâ etmiş olabilir.

Diğer taraftan istiridye içinde gizemli bir şekilde oluşan, saflığı sembolize eden ve kendisine erişilmesi için istiridyenin sert kabuğunun açılması gereken inci bu özellikleri itibarıyla da farklı sembolik çağrışımlarda bulunmaktadır. Şiir diline bu açıdan baktığımızda özellikle sembolik ve veciz yapısı sebebiyle mana doğrudan, açıklayıcı ve sade bir üslupla muhataba sunulmaz. Bu yönüyle şiir dili gizliliğin ve kapalılığın hâkim olduğu bir dildir. Bu yapı içerisinde anlam şiir dilinde muhatabına göre çok katmanlı olabilir. Bu sebeple şiir dili özellikle tasavvufi edebiyatta tasavvufi tecrübenin kendine has kompleks yapısı sebebiyle

24 Özervarlı, M. Sait, “Emâlî”, *DİA*, c. XI, s. 73.

25 Geniş bilgi için bk., Özbek, Durmuş, “el-Uşî ve *Kasidet’ül-Emâlî*”, *SÜİFD*, sayı: 5, ss. 261-308; Özervarlı, “Emâlî”, ss. 73-75.

26 Bk., Karaağaç, “Bir Kelam Metni Olarak Kasideler”, s. 74, 75.

27 Bk., İbn Cemâa, İzzüddin Muhammed, *Derecül-Meânî fi Şerhi Bed’i’l-Emâlî*, thk. Mecdi Gassan Ma’ruf, (Kütübü’s-Sekafiyye), Beyrut, 2011, s. 22.

28 Detaylı bilgi için bk., Yalçın, Özge Erbilin, “Ritüel Kavramı Bağlamında Takı Sembolizmi: Deniz Kabuğu ve İstiridye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science*, yıl: 4, Sayı: 37, Aralık 2016, s. 497 vd.

herkes tarafından anlaşılması zor nihai tecrübelerle ilişkin manaları “*ehline sunup ağıyardan gizlemenin*” bir aracı olarak kullanılır. Hiç şüphesiz fıkhıta olduğu gibi akâid konularında da açıklık esas olduğu için Ûşî *Kasidetü'l-Emâlî*'sinde şiir dilini kullanmak ve üslubuna ilişkin olarak da inci sembolizmasını gündeme getirerek eserine başlamak suretiyle anlamı gizlemeye çalıştığını söyleyemeyiz. Ancak bu üslubuyla muhataplarını çoğalttığını söyleyebiliriz. Zira bu şekilde veciz bir şiir üslubunu kullanmak suretiyle Ûşî bir taraftan Mâturudiyeye akâidinin temel esaslarını kısa formülasyonlar şeklinde geniş halk kitlelerine sunmakta diğer taraftan da ehline ilgili konular hakkındaki geniş tartışmalara ve bunları muhtevi eserlere kapı aralayacak anahtar bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla bu üslup muhatabının hazır bulunuşuna göre bir taraftan İslam akâidine dair temel bilgilerin detaylı tartışmalara girmeden, şüpheye ve kafa karışıklığına sebep olmadan geniş halk kitlelerine kalıcı bir şekilde aktarılmasını sağlarken diğer taraftan da alanın uzmanlarına hitap ederek konu hakkında tafsilatlı tartışmalara ve şerhlere konu olabilir. Zaten eserin çokça şerh edildiğini de biliyoruz. Dolayısıyla bu sembolizma eserde ehli için tıpkı istiridyelerin içinde saklı ve korunaklı bir şekilde duran inciler gibi zengin manaların bulunduğunu düşündürmektedir.

Mesela bu söylediklerimize şöyle bir örnek verebiliriz. Ûşî *Kasidetü'l-Emâlî*'nin 11. beytinde geçen “*Kur'an mahluk değildir, Rabbin kelâmı (yaratılmış) söz cinsinden olmaktan münezzehtir*”²⁹ şeklindeki ifadeyi okuyan sıradan birisi bundan Ehl-i Sünnetin Kur'an'ın mahluk olmadığı yönündeki inancını farklı tartışmalara girmeden, batıl inançlara sapmadan net bir şekilde öğrenir ve bu bilgi açık ve veciz bir şekilde manzum olarak ifade edildiği için de kolayca ezberler böylece bilgi kalıcı olarak geniş halk kitlelerine yayılır. Bir medrese öğrencisi ise aynı beyitten tedarik ettiği bir ilmin temel bir konusunu ya da kaidelerini öğrenir. Anahtar niteliğindeki bu kaide ya da konu onun hazır bulunuşuna göre zihninde farklı çağrışımlara da sahiptir. Dolayısıyla konuya ilişkin mukayeseler yapabilir, farklı tartışmalara girebilir. En nihayet aynı beyti okuyan bir kelâm âliminin zihninde ise konuya ilişkin daha derinlikli çağrışımlar ve tartışmalar, meselâ Mu'tezile'nin konuya ilişkin görüşleri, ayetler ve hadisler hemen canlanır. Buna istinaden de beyti genişçe şerh edebilir. Bu sebeple eserin şiir dilinin ve veciz üslubunun böyle bir işlevselliğinden bahsedebiliriz.

Ûşî'nin *Kasidetü'l-Emâlî*'nin üslubuna ilişkin ifadeleri bununla sınırlı değildir. Eserinin sonlarına doğru; 62, 63 ve 64. beyitlerde konuya ilişkin olarak zikrettiği bazı ifadeleri onun neden böyle bir üslubu tercih ettiği noktasında zihnimizi biraz daha netleştirir mahiyettedir:

“*Ben Tevhid (ilmine) helal sihir gibi eşsiz güzellikte olan bir nazmı giydirdim.*”³⁰

“*(Bu nazm) müjde gibi bir rahatlıkla kalbi teselli eder ve saf, tatlı su gibi ruhu diriltir.*”³¹

“*Ezberleyerek ve inanarak buna dalın ki çeşitli nimetlere erişesiniz*”³²

Bu beyitlerde de görüldüğü gibi Ûşî bu sefer de eşsiz güzellikte gördüğü nazmını sihre ve elbiseye benzetmek suretiyle üslubun insan üzerindeki tesirine dikkat çeker. Buna göre genel olarak beyan özel olarak da şiir insan üzerinde adeta sihir gibi büyüleyici bir

29 İbn Cemâa, *Derecü'l-Meânî*, s. 49.

30 İbn Cemâa, *Derecü'l-Meânî*, s. 177.

31 İbn Cemâa, *Derecü'l-Meânî*, s. 178.

32 İbn Cemâa, *Derecü'l-Meânî*, s. 179.

etkiye sahiptir. Ūṣī de şiirin bu estetik yönünü ve gücünü kullanmak suretiyle öğretmek istediklerini muhataplarına büyüleyici bir tarzda anlatmak ister. Eserde anlatılanlar inanç konuları olduğu için muhatabın salt bilgisel olarak doyurulması değil bu tür bir büyüleyici ve estetik bir etkiyle insanın duygularına da hitap ederek yakinen iman etmesi hedeflenir. Bu beyitlerde Ūṣī üslubunun bir müjde gibi kalbe rahatlık ve teselli verdiğini, ruhu dirilttiğini de hemen ekler. Bu yönüyle de nazmını çorak toprakları ve susuzluktan yanan gönülleri rahatlatan tatlı suya benzeter. Saflığı, berraklığı ve hayat kaynağı oluşuyla su burada boş ve batıl inançlardan arındırılmış saf inancı sembolize eder. Bu ifadeleriyle de o, adeta batıl, sapkın inançlara dalmayı ruhun bir nevi ölümüne, inanç noktasında bir şüphe ve kararsızlık üzere bulunmayı da kalbin huzur ve sükûnet bulamamasına atıfta bulunur. O halde bu tür kısa, açık, veciz ve şiir dilinin estetik, dolayısıyla lirik aynı zamanda da didaktik imkânlarına sahip formülasyonlar ile inanç esaslarını açık bir şekilde öğrenip batıl inanç ve şüphelerden uzaklaşmak kalbi teskin ve teselli eder, ruhu da manen diriltir.

SONUÇ

Buradan hareketle artık sonuç olarak Ūṣī'nin böyle bir üslubu benimsemekle aslında temelde geniş halk kitlelerine Maturudiyeye akaidini daha etkileyici, açık ve ezberlenmesi kolay, buna bağlı olarak da kalıcı bir şekilde yaymayı hedeflediğini söyleyebiliriz. Zaten söz konusu beyitlerde eserin ezberlenmesini istemesi de onun bu gayesine matuf gözükmetedir. Eserde muhteva sunulurken genel olarak, şiir dilinde anlam bakımından kapalılığın ve derinliğin kaynağı olan yoğun sembollerin kullanılmamasının da bu gayeye matuf olduğunu söyleyebiliriz. Bizim burada tebliğimiz boyunca üzerinde durarak *Kasidetü'l-Emâlî*'nin üslubu hakkındaki fikirlerimizi olgunlaştırmaya çalıştığımız “inci”, “sihir”, “elbise” ve “su” gibi semboller ise özellikle “inci” ve “elbise” sembollerinde olduğu gibi bazen anlam bakımından kapalılığa imada bulunsa da muhtevaya yönelik olmayıp daha çok eserin üslubu olan nazma yöneliktir. Bu yönüyle de daha çok nazmın etkileyciliği, ezberlenme kolaylığı sebebiyle de anlamı kalıcı hale getirme özelliğine matuftur. Zaten şiir dili farklı işlevlerinin yanı sıra ilim geleneğimizde bu şekilde yaygın öğretim aracı olarak da kullanılmaktadır. Özellikle Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, Hadis gibi temel İslami ilimlere ilişkin ana konu, kural ve esaslar muhtasar şekilde nazmedilerek halkın istifadesine sunulurlar. Bu tür bir üslupla günümüzde akademik çevrelerde sıklıkla sıkıntısı çektiğimiz üretilen bilginin halka ulaştırılması ve zihinlerde kalıcı yer etmesi sorunu aşımaya çalışılır. Bütün bu özellikleri sayesinde tarihte olduğu gibi günümüzde de etkili bir eğitim aracı olarak kullanılan şiiri Ūṣī de İslam Akaidini etkili bir şekilde öğretme aracı olarak eserinde kullanmıştır.

KAYNAKÇA

- Eliade, Mircea, “Modern Dünyanın Mitleri”, çev. Sadık Kılıç, *İslam'da Sembolik Dil* içinde, (İnsan Yay.), İstanbul 1995.
- Esmail, Aziz, *The Poetics of Religious Experience, The Islamic Context*, (The Institute of Ismaili Studies), London 1998.
- Güleç, İsmail, “İslam'da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13, İstanbul 2014, 1-22.

- İbn Cemâa, İzzüddin Muhammed, *Derecü'l-Meânî fî Şerhi Bed'i'l-Emâlî*, thk. Mecdi Gassan Ma'ruf, (Kütübü's-Sekafiyye), Beyrut 2011.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Divân*, haz: Muhammed Rikâbî er-Reşîdî, (Dar-ü Rikâbî), Kahire trs.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, haz. Ahmed Şemseddin, (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye), Beyrut 1999, c. IV.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Risâletü'l-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ*, *Resail*, içinde, thk. Muhammed İzzet, (Mektebetü't-Tevfikîyye), Kahire, trs.
- Karaağaç, Hilmi, "Bir Kalam Metni Olarak Kasideler ve Ali b. Osman el-Ûşî'nin Emâlî Kasidesi", *Uluslararası İslami İlimlerin Teşekkülü ve İslami İlimler Arası İlişkiler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Bîşkek 2014.
- Kılıç, Mahmut Erol, "Sûfî Şiirinin Poetikası", *Cogito-Şiir*, (Yapı Kredi Yay.), İstanbul 2004, sayı: 38.
- Kılıç, Mahmut Erol, *Sûfî ve Şiir*, Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası, (İnsan Yay.), İstanbul 2004.
- Komşu, Ufuk Cem, "Yetişkin Eğitiminde Bir Öğretim Aracı Olarak Şiirin Rolü: Literatür Taraması Örneği", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.14-1, sayı: 27, 2017-1.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam Sanatı ve Mâneviyatı*, çev. Ahmet Demirhan, (İnsan Yay.), İstanbul 1992.
- Nicholson, Reynold A., *fi't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Târîhuhu*, Arapça'ya çev. Ebu'l-Alâ Afifi, (Lecnetü't-Te'lîf ve't-Tercüme ve'n-Neşr), Kahire 1969.
- Özbek, Durmuş, "el-Ûşî ve Kasidet'ül-Emalî", *SÜİFD*, sayı: 5.
- Özervarlı, M. Sait, "Emâlî", *DİA*, c. XI.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, Keşşafu Istilâhâtî'l-Fünûn, (Kahraman Yay.), Kalküta 1862'den tıpkı basım, İstanbul 1984, c. II.
- Toprak, Mehmet Sait, "Ali b. Osman Siracüddin el-Ûşî: Hayatı ve Eserleri", DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı XXII/ İzmir 2006.
- Underhill, Eveleyn, *Mysticism, A Study in the Nature and Development of Man's Spiritual Consciousness*, (Methuen & Co Ltd), London 1960.
- Yalçın, Özge Erbilen, "Ritüel Kavramı Bağlamında Takı Sembolizmi: Deniz Kabuğu Ve İstiridyeye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science*, yıl: 4, Sayı: 37, Aralık 2016.